

Kristina SWIDEROVÁ

Testamenty urozených žen doby baroka. Několik poznámek k tématu

Testamenty a kodicily jsou sice prameny, kterým se v českém badatelském prostředí v posledních desetiletích alespoň minimální pozornosti dostávalo, katalog jim pokládaných otázek však zůstával poněkud omezen. Pro šlechtické i měštcké prostředí byly jedním z dlouhodobě opomíjených témat otázky zbožnosti a víry, ačkoliv právě v této oblasti je zejména při sériově koncipovaném výzkumu výpovědní hodnota posledních pořízení značná. To nejlépe dokládají v nedávné době vzniklé práce vzešlé z per mladší badatelské generace,¹ které jasně připomínají, že tyto dokumenty jsou vstupní branou k rekonstrukci kolektivních mentalit. Pro období, v němž se pramenná základna skládá převážně z evidenčních materiálů, což činí přístup ke konkrétnímu jedinci poměrně obtížný, pokud vůbec možný, zůstávají dějiny mentalit významným metodologickým nástrojem. Je pochopitelně nutné přijmout určité limity a smířit se s faktem, že se životy jejich pisatelů a pisatelek během výzkumu povětšinou přetaví do víceméně jednodité hmoty, v níž individuální aspekty zanikají. Nikoliv však docela. Při správném zacházení dovedou soubory posledních vůlí totiž do jisté míry suplovat prameny osobní povahy, jichž je pro období 17. a 18. století pouze poskrovnu. Při práci s testamenty je za tuto možnost nutné mimo jiné poděkovat relativně časté existenci testamentárních doplňků zvaných kodicily. Ty na rozdíl od samotných posledních vůlí, které měl kšafující ideálně pořídit během aktivního života, vznikaly na smrtelném loži a jejich úkolem bylo na poslední chvíli zrušit či změnit původní ustanovení. Kodicily jsou tak často sepsány doslova na útrzcích papíru, oproštěny od jakýchkoliv formalit a propojení jejich textu s obsahem dříve pořízené poslední vůle dává při vzájemném srovnání možnost nahlédnout do mechanismů smýšlení, odkrýt motivy určitě-

¹ Patrně nejnověji se s tématem testamentární zbožnosti vypořádává Tomáš Malý, srov. Tomáš MALÝ, *Smrt a spása duše v 17. – 18. století: Brněnští měšťané a osudy potridentské zbožnosti*, disertační práce, Brno 2008. Pro šlechtické prostředí pak nelze opomenout především práce Pavla Krále, který se vedle náboženských otázek při rozboru posledních vůlí věnuje též životním cyklům, rodinným vztahům a přechodovým rituálům, srov. Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650*, České Budějovice 2002 a TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

ho jednání a obzvláště ve šlechtickém prostředí částečně i míru vlastní stylizace. Nespornou výhodou posledních pořízení je taktéž jejich dochovanost ve velkých celcích a dlouhých časových řadách, což umožňuje nahlížet na problematiku z mnoha úhlů a skrze nejrůznější prizmata, případně se zaměřit na poznávání změn, které testamentární praxi provázely v jednotlivých epochách.²

Tento příspěvek, přinášející výsledky výzkumu posledních pořízení urozených žen druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století, nechce a vlastně ani nemůže přinést byť jen základní přehled literatury na téma umírání a smrt v raném novověku – podobné pokusy by při dnešním stavu bádání blížily spíše rozměru monografie. I o samotných testamentech bylo v posledních letech napsáno mnohé. Mnohokrát rozebrány byly po formální i obsahové stránce a bylo by pouhým opakováním znovu se zde takovými tématy zabývat.³ V možnostech tohoto článku ovšem bohužel není ani dotknout se v patřičné šíři celé problematiky ženských šlechtických testamentů, proto se bude věnovat pouze některým otázkám souvisejícím s přípravou na smrt u urozených žen v Českém království mezi lety 1650–1753. Přitom se alespoň rámcově pokusí zasadit problematiku do širšího kontextu středoevropské historiografie zprostředkovaného zejména výsledky rakouského a maďarského bádání.⁴ V obou těchto zemích totiž představují testamenty a potažmo i pozůstalostní inventáře významný pramen pro gender studies, v obou případech zaměřených na výzkum postavení a způsobu života urozených žen přesahující hranici 18. století. Možnost srovnání procesu a okolností vzniku posledních vůlí v různých zemích podunajské monar-

² Článek vychází z diplomové práce *Testamenty urozených žen v Čechách 1650–1753. Gender a legitimizační strategie šlechty v testamentárním diskurzu*, obhájené v roce 2009 na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Heuristické východisko diplomové práce tvoří soubor posledních vůlí a kodicilů příslušnic české šlechty obsažených ve sbírce listin, které se dochovaly při Úřadu desk zemských. Z tohoto souboru byl náhodně vybrán každý třetí rok jednotlivých decenníí stanoveného časového rozmezí let 1650–1750 a vytvořena sonda zahrnující v sobě poslední pořízení 89 urozených žen. Ve všech případech, v nichž se dochovaly, byly k testamentům dohledány rovněž kodicily – jednalo se v deseti případech o jeden a u dvou dalších testujících žen dokonce o dva kodicily. Celkový objem zkoumaných testamentů a kodicilů tak dosáhl počtu 103. Kromě souboru testamentů autorka využila rovněž některé dobové tisky zabývající se umíráním a přípravou na smrt – v jejich případě byla kritériem výběru možnost doložit, že k těmto knihám měly šlechtičny dobrý přístup. Vybrány tedy byly takové, které byly ve sledovaném období opakovaně vydávány či přímo obsahovaly dedikaci některé ze šlechtičen.

³ Detailní rozbor jednotlivých částí posledních pořízení ve šlechtickém prostředí zejm. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*. Pro prostředí měšťanské jsou významné studie Michaely Hrubé, srov. např. Michaela HRUBÁ, *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*, in: Kateřina Jišová – Eva Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech*. Prameny, metodologie a formy využití, Praha 2006, s. 29–39.

⁴ Považuji za nutné zmínit především rozsáhlé dílo historičky Beatrix BASTL, *Tugend, Liebe, Ehre. Der adelige Frau in der frühen Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2000 a dále výzkum trojice maďarských badatelek Horn Ildikó, Kinga Tüdös a Enikő Rűsz-Fogarasi, které se soustředily na výzkum posledních vůlí šlechtičen ze sedmihradského knížectví. Pro české prostředí je stručně a přehledně zprostředkovan článkem Horn ILDIKÓ, *Testamenty aristokratických žen v Sedmihradskom kniežatstve*, in: Tűnde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 126–141.

chie navíc též dokládá, že rozdílný vývoj v západní a východní části habsburského soustátí našel svůj odraz i v tak intimní oblasti, jakou bylo poslední zaopatření svých pozemských statků.

Ve šlechtickém prostředí stál v této době vznik testamentu v průsečíku dvou významných aspektů: prvním bylo zaopatření majetku z důvodu kontinuity rodové držby a zároveň zajištění patřičné manifestace vlastního sociálního postavení, jednoho ze základních pilířů šlechtictví. Druhým pak naplnění křesťanského imperativu včas se v rámci přípravy na smrt vypořádat s pozemskými statky a umožnit duši poklidný odchod na onen svět. Tento styčný bod násobí v českém prostředí svou přitažlivost zejména při překročení mezníku tvořeného rokem 1620, který s konečnou platností přinesl vítězství katolické strany, a ještě více pak po roce 1627, kdy byl Obnoveným zřízením zemským a posléze vydáním patentu o vystěhování nekatolické šlechty plošně zaveden katolicismus.⁵ Ten se nadále stal určujícím faktorem ve všech oblastech života a tedy i v přípravě na odchod z něj.

Nelze přitom samozřejmě předpokládat okamžitou a opravdovou konverzi v rámci celé šlechtické populace, zejména pak u potomků tradičně evangelických rodů či urozených nevěst pocházejících z některých zemí mimo habsburskou monarchii. Ostatně právě proti ženám „*setrvávajícím ve víře svých otců*“ byl primárně namířen poslední patent k vypuzení nekatolíků, jenž se datuje do roku 1665.⁶ Nejen tato premisa činí z ženské části šlechtické populace skupinu hodnou badatelského zájmu při výzkumu období rekatolizace. Bylo by pošetilé se domnívat, že ženská složka urozené společnosti, ač nedisponovala přímým politickým vlivem, s mocenskými událostmi nikterak nesouvisela v době, kdy přední oblast panovníkova zájmu i společenského života představovalo náboženství, přesněji řečeno katolická konfese. Kdy značnou část politické síly v rámci monarchie převzali členové světského kléru či některých řeholních společenstev a kdy institucionalizované církevní obřady katolického ritu provázely téměř každé zákoutí života jednotlivce. Je naopak nanejvýš zajímavé pozorovat reflexi těchto změn na stránkách posledních vůlí žen. Rekatolizační kurs proměnil způsob pojmání náboženství a postavil do popředí vztah k panovnické dynastii – katolicismus se stal pro obyvatele Království českého nadále závazným principem, neboť byl vtělen do zemské ústavy. Tato dalekosáhlá kodifikace procesu soustředění moci do rukou katolického panovníka, jenž představoval ztělesnění křesťanských ctností a za svou prvořadou povinnost považoval přivést své poddané k pravé víře, měla dopad na strategie smýšlení a jednání celé společnosti urozenců.

⁵ Obnovenému zřízení zemskému, které se stalo pro České království jedinou platnou právní normou, plně podléhala i instituce kšaftování. Zaopatření majetku prostředkem poslední vůle bylo nadále možné pouze na základě předpisů obsažených v tomto zákoníku.

⁶ Až na několik zarputilých starých panen a vdov žijících na svých venkovských sídlech se česká urozená společnost v této době zdála být přinejmenším formálně katolická, srov. Marie-Elisabeth DUCREAU, *Několik úvah o barokní zbožnosti a rekatolizaci Čech*, FHB 22, 2006, s. 143–177, zde s. 152.

Je zajímavým zjištěním, že na rozdíl od předchozích období, v nichž ženy v testamtech ve valné většině vystupovaly výhradně jako něčí dcery, sestry a budoucí manželky, se v testamtech sledovaného období už taková identifikace pomocí blízké příbuzné osoby mužského pohlaví neobjevuje⁷ a zůstává vyhrazena především svatebním smlouvám, jimiž ženy de facto vstupovaly do dospělého života. Testament v tomto smyslu naopak představuje završení žité sociální praxe a ženy, ať už svobodné, vdané či vdovy, v něm vystupovaly jako plně svéprávné a samostatné držitelky často až pozoruhodně rozsáhlých majetků.⁸ Řada z nich doložila znalost soudobých právních norem odkazy na konkrétní články Obnoveného zřízení zemského. Jejich přesná citace samozřejmě může být dílem písaře či některého z příbuzných, s jejichž pomocí poslední pořízení sepsaly,⁹ zůstává však patrné, že přinejmenším se základními závaznými pravidly odkazu majetku testátorky obeznámeny byly. Nejčastěji zmiňovanými body byl povinný mateřský díl ve vztahu odkazu vlastním dětem a rovněž skutečnost, že svému manželovi žena žádným odkazem povinována nebyla.

Existovala tedy poměrně velká volnost v nakládání s majetkem, která otevírá zejména u bezdětných a neprovdaných žen široké pole výzkumu sítě sociálních vztahů, v nichž žily. Právě tyto ženy totiž mohly se svými statky nakládat naprosto svobodně a rozdělit jej pouze podle svého vlastního uvážení – jejich odkazy nejčastěji směřovaly jednak sourozencům a z větší části pak nepříbuzným osobám, k nimž byly vázány přátelskými či klientelskými vztahy. Na rozdíl od mužských testátorů, kteří museli zaopatřit rodový majetek a vše či alespoň valnou část zpravidla odkazovali svému mužskému nástupci, ženy své ve srovnání s nimi o poznání menší majetky dělily na mnoho menších částí. Ženské testamty často připomínají spíše seznamy drobných předmětů či menších finančních částek, vesměs vždy je však možné určit jednoho hlavního dědice, často zvaného „univerzální“. Někteří badatelé zmiňují ve spojitosti s ním teorii „ženské solidarity“.¹⁰ Podle této

⁷ Tento poznatek je poněkud v rozporu s výsledky Pavla Krále, který při výzkumu posledních vůlí předchozích sta let došel k závěru, že naopak téměř výhradně testují něčí manželky, dcery či pozůstalé vdovy, které se na příslušného příbuzného muže v rámci své identifikace odkazují, srov. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 29.

⁸ Ke kumulaci majetku docházelo nejčastěji u ovdovělých žen. Celkem běžná praxe totiž byla, že umírající manžel své ženě odkázal mnohem větší díl svého jmění, než jaký mu byl předepsán ze zákona. Takzvané „obvňení“, které mělo být o třetinu vyšší než věno, s nímž nevěsta do partnerského svazku přicházela, mělo sloužit k zaopatření vdovy a udržení její stávající životní úrovně. Majetek odkázaný nad zákonem stanovenou výší byl označován jako „darovaný z lásky manželský“, k tomu srov. poslední vůli Maxmiliány z Klenovéhoho a z Janovic ze dne 25. 10. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2128, kart. 63): „...zvlášť *capitalu z lásky manželský darovaného a na statku Žinkovech pojištěného od mého někdy nejmilejšího pana manžela Františka Hartmana (titul.) hraběte z Klenovéhoho a z Janovic*“.

⁹ O účasti písaře v procesu sepsání poslední vůle svědčí fakt, že naprostá většina testamntů tohoto období je allografních, tj. sepsaných jinou osobou, a zůstavitelkou pouze signovaných.

¹⁰ Tezi ženské solidarity původně zmiňuje Pavel Král, srov. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 51. Patrně teprve v návaznosti na něj tento jev popisuje také Marie Ryantová, srov. Marie RYAN-

teorie ženy, které měly ve svém vlastnictví určitý majetek, se jej snažily předat opět nejčastěji ženám, a zajistit jim tak do jisté míry nezávislé a ekonomicky zajištěné postavení. Jen pro úplnost je zapotřebí dodat, že se jednalo nejčastěji o ženy blízkce příbuzné – dcery, vnučky nebo sestry.

S touto tezí je však na základě vybraných testamentů z let 1650–1753 možno souhlasit pouze částečně. Ženy se bezpochyby snažily alespoň část svého majetku předat dcerám, pokud je měly, a rozhodně je nenechávaly bez zajištění. Ovšem hlavní dědic byl téměř vždy mužského pohlaví. Tedy syn, manžel či jiný blízkce příbuzný muž, jehož testátorky ve svých kšaftech zavazovaly, aby ze svého dědictví podělil ostatní osoby stanoveným způsobem.¹¹ Snad pouze v několika případech, z nichž velkou část tvoří nikdy neprovdané ženy, se na místě univerzálního dědice objevila žena.¹² V takovém případě je však nutné dobrat se na základě komparace s dalšími prameny pohnutek smýšlení a náklonností dotyčné testátorky,¹³ protože odkaz muži přece jenom více odpovídá principům držby a předávání majetku v urozené společnosti. Právě muž byl totiž hlavním nositelem rodové kontinuity a paměti. Mužští příslušníci byli určujícími elementy rodinných strategií, což ženy podle svědectví

TOVÁ, *Život raně novověké šlechtičny v Českém království (právní limity a skutečném možnosti)*, in: T. Lengyelová (ed.), *Žena a právo*, s. 106–117, zde s. 111.

¹¹ Srov. např. poslední vůli Zuzany Maxmiliány Smrčkové ze dne 19. 8. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2339, kart. 67): „...*tímto kšaftem za pravého univerzálního dědice syna mého jediného urozeného a statečného rytíře pana Václava Arnošta Markverta z Hrádku [...] jmenuji a ustanovuji, kterýžto ale ustanovený dědic bude povinen z též mé pozůstalosti své dcery a na vnuky urozené paní Josefie Chanovské Markvertce z Hrádku na penězích v hotovosti sedm tisíc vyplatit.*“

¹² Srov. poslední vůli Marie Bohumily Bořkové Dohalské z Dohalic sepsanou dne 29. 10. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1929, kart. 60): „...*statku a jmění mého malého, mohovitého i nemoovitého, kterejž mám neb ještě mítí mohu, na čem ten koliv záleží, buď na zápisích, aneb jiných spravedlnostech mých, toho všeho ustanovuji a nařizuji urozenou pannu Barboru Veroniku Bořkovou z Dohalic mou nejmilejší pannu strejnu, s kterou společně bydlím za univerzální dědičku a executorkyni kšaftu mého*“. V ostatních případech, kdy žena zastává pozici univerzálního dědice, bývá stanovena za exekutora kšaftu osoba mužského pohlaví, která má z pozice arbitra svou vážností zajistit správné rozdělení a nakládání s pozůstalým majetkem, k tomu srov. např. nedatovanou poslední vůli Anny Juliany Alžběty z Vršovce z roku 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3230, kart. 85): „...*also setze ein zu meinen universalen Erben mein Tochter oder Enikel Maria Crescentia Cagerin von Stampach Dominicanerin in Pilsen [...] zu Essecutorem aber meines Testaments erführe ich der wohlgebohren Herrn Herrn Johann Wentzel Przychowski frey Herrn von Przychowitz*“.

¹³ V tomto směru je třeba kromě případných ekonomických a demografických faktorů, které mohly negativně ovlivnit možnost sňatku, vzít v úvahu například i sexuální orientaci, jež – jakkoliv latentní – rovněž mohla stát v pozadí rozhodnutí šlechtičny zůstat neprovdána. K této problematice blíže Artur E. IMHOF, *Geschichte der Sexualität – Sexualität in der Geschichte*, in: Christoph Wulf (Hg.), *Lust und Liebe. Wandlungen der Sexualität*, München 1985, s. 181–215. Ke specifickému tématu (nejen) v minulosti „povinné heterosexuality“ se vyjadřuje Adrienne RICH, *Compulsory heterosexuality and Lesbian Existence*, *Signs* 5, 1980, s. 631–660 a přímo k lesbickým vztahům pak Lillian FADERMAN, *Krásnější než láska mužů. Romantické přátelství a láska mezi ženami od renesance po současnost*, Praha 2002.

svých testamentů akceptovaly.¹⁴ Ostatně právě z mužských rukou také nejčastěji pocházel majetek, jímž samy disponovaly – pouze výjimečně se lze v posledních vůlích setkat se statky, které obdržely od jiné ženy.

Přes jedinečnou možnost proniknout do struktury rodinných vztahů, míru citové náklonnosti z tohoto druhu pramene namnoze rekonstruovat nelze. Poněkud formalizovaná oslovení typu „*můj nejmilovanější manžel*“¹⁵ či „*nejmilejší syn*“¹⁶ nedovolují proniknout ke kvalitativní bázi vztahového soužití.¹⁷ Na povrch se v rámci finálního uspořádání majetkoprávních vztahů bohužel dostávají pouze obecně platné principy související se společenským řádem a aktuálně platným hodnotovým systémem. V případě žen – matek jím je vyžadování poslušnosti od synů a dcer, která se stala podmínkou pro faktický převod odkázaného majetku do rukou pozůstalých potomků. Tato poslušnost, zdá se, vyplývala z poválečných proměn, kde autorita stáří vlivem stoupajícího průměrného věku a rostoucí naděje na dožití v tradiční společnosti od počátku 18. století rapidně nabývala na významu.¹⁸

Možná nejmýlněji vypovídá testament v rámci distributivního oddílu o služebných osobách. Řešení této oblasti každodenního života žen zřejmě nacházelo v testamentu nejpříhodnější prostor. Po celé sledované období jsou totiž mezi kšaftovníky téměř nejhojněji zastoupeny právě služebné.¹⁹ Ač často zmíněné pouhou větou „*dívce, která u mě v čas mé smrti v službě bude*“,²⁰ svědčí relativně vysoký finanční obnos, kterým na ně jejich paní pamatovaly, o tom, že testující ženy skutečně chtěly tyto své poddané za jejich služby odměnit. Krom finančních darů

¹⁴ K rozdílnému postavení potomků mužského a ženského pohlaví v rámci rodiny více Susanne Claudine PILS, *Gender/Spiel/Räume. Zur Konstruktion weiblicher und männlicher Rollen in der frühen Neuzeit*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= OH 11), s. 441–459.

¹⁵ Srov. např. poslední vůli Marie Alžběty Audrčské z 7. 11. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1920, kart. 59): „...*můj nejmilejší pan manžel urozený a statečný rytíř pan Adam Fridrich Audrčský z Audrče ke mně a pro mě měl a věrně zachoval tu lásku a poslušnost*“.

¹⁶ Srov. poslední vůli Kateřiny z Rosenwaldu pořízenou dne 5. 11. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2795, kart. 76): „...*setze mein lieben eltern Sohn Anton von Rosenwaldt zum universal Erben*“.

¹⁷ V tomto ohledu se, na rozdíl od rakouských a českých, zdají být nad míru sdílné testamentsy příslušnic sedmihradské šlechty, v nichž prakticky nikdy nechybí reflexe prožitých manželství, ačkoliv ženy stav věcí spíše idealizovaly, zatímco jejich mužské protějšky si často neodpustily britkou kritiku, srov. H. ILDIKÓ, *Testaments aristokratických žen*, s. 133–136.

¹⁸ Srov. Peter BORSCHEID, *Geschichte des Alters. Vom Spätmittelalter zum 18. Jahrhundert*, München 1989. Srov. také např. poslední vůli Marie Poxiny z Engelflusu z 14. 4. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2546, kart. 71): „...*synu mému jmilému Ignatiusovi Pavlovi Svobodnému pánu z Engelflusu z upřímné mateřské lásky a z ohledu mě prokazovaných synovských poslušných služeb a dobrého ke mě chování*“.

¹⁹ Nejčastěji se dar dostane jedné či dvěma služebným osobám. Zmínění či obdarování většího počtu služebnictva není zcela běžné, nicméně se lze s takovými případy setkat. Jako příklad může posloužit poslední vůle Anny Marie Trauttmansdorffové z 22. 3. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2112, kart. 63), v níž se vedle dvou komorných a děvečky v odkazech objevuje ještě kuchařka, starý sluha, pacholek a kočí.

²⁰ Srov. testament Terezie Josefy Baullerové ze dne 21. 5. 1743 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3024, kart. 80).

tvorí velkou část odkazů směřovaných k služebným osobám jednotlivé kousky garderoby zůstavitelky, případně předměty každodenní potřeby, které patrně tvořily jádro styku obou stran, a jejich darování více než finanční neslo hodnotu symbolickou – „na památku“.²¹ Vyskytující se absence konkrétních jmen svědčí spíše než o neosobním vztahu o vysoké fluktuaci na těchto pozicích, zvláště pak šlo-li o mladé dívky. V nejednom případě byla však služba více než dlouhodobá, šlechtičny znaly sociální poměry svých služebných a snažily se je odpovídajícím způsobem zaopatřit.²² Služebné osoby se rovněž samy čas od času stávaly „odkazy“, bývaly totiž umírajícími šlechtičny předány do poddanství jiné příslušnici šlechtického stavu.²³ Častější jsou ale případy, kdy byla služebným věnována osobní svoboda. Osoby stojící ve službě jednotlivých šlechtičen představují samy o sobě badatelsky zajímavé téma, poněvadž žily v úzkém denním kontaktu s urozcenci a tvořily nedílnou a nepostradatelnou část jejich světů, což se pak různými způsoby promítalo do jejich vlastních životů a přispívalo k budování jejich „kariér“. Bohužel jsou jejich stopy v pramenech žalostně mizivé a kategorie šlechtických služebných odkázána do temného badatelského stínu.²⁴

Nejen vztah urozené ženy a jejího služebného personálu zůstává však poněkud nepochopitelně stranou zájmu. Podobně stinné stránky se vyskytují i v dalších oblastech života šlechtičen prosvítajícího skrze jejich poslední vůle, ačkoliv zde je celá věc badatelsky neporovnatelně přívětivější. Akt sepsání, stvrzení a intabulace posledních vůlí v sobě skrývá aspekty, které mohou při důkladném výzkumu významně přispět mimo jiné k poznání stratifikace šlechtické společnosti pobělohorské doby. Zde se jedná především o již jmenované nepřibuzné osoby, jimž směřovaly některé odkazy, a zejména pak o testamentární svědky, jejichž existence byla pro řádný vznik a nabytí právní platnosti u každého jednotlivého testamentu nezbytností. Obě tyto jmenované skupiny skýtají možnost identifikovat

²¹ Srov. např. poslední vůli Alžběty Františky Mladotové ze Solopisk z 29. 4. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1923, kart. 60): „...*mej komornej Anně 50 zlatých. Na památku mý bílý šatý a dvoje sprostší chodící šatý*“.

²² Srov. poslední vůli Anny Antonie Rašínové z Rýznburka ze dne 10. 9. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2348, kart. 67): „*Dáleji co se šatů a peřin dotýče podle libosti Dorotě věrný služebnici moji co by se pro ni sprostou ženu hodilo udělití*“, tamtéž i „*Dorotě věrný služebnici mý, která mě přes 25 let věrně sloužila s dcerou její Annou Zuzanou odkazují a poroučím 50 zlatých. Vějhost její aby se jí také obzvláště dal*“.

²³ Srov. např. poslední pořizení Anny Barbory Pernklové ze dne 30. 11. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2798, kart. 76): „*Co se pak ale mejch poddaných týče totižto Jana Kubíka zahradníka s manželkou jeho Dorotou, synami Josefem, Janem a Barborou dcerou, dáleji Zuzanu Kubíkovou též jeho vlastní dceru, /titul/ urozenej paní paní Barboře Kateřině ovdovělej Berkovej též urozenej Pernklovce za poddaný odevzdávám*“. V případě předávání služebných osob platí teorie ženské solidarity naopak ve stoprocentní míře, což je pravděpodobně zapříčiněno jejich specifickým postavením v životě urozených žen a povahou služby ženě.

²⁴ K neutěšenému stavu výzkumu šlechtického služebnictva v českém prostředí srov. zejm. Eduard MAUR, *Šlechtic a jeho sluha v barokní Praze. Několik poznámek na okraj opomíjené problematiky*, in: Kateřina Jiřová a kol. (edd.), *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 259–271.

sít' pánů a přátel, respektive paní a přítelkyň, jimiž se urozené ženy obklopovaly. Zejména pohled na skladbu testamentárních svědků, tedy mužů, které šlechtičny o tuto službu požádaly,²⁵ vypovídá mnohé o jejich skutečném sociálním statutu a o strategiích, které využívaly k jeho udržení či případnému posílení. V nepřehledné situaci v období druhé poloviny 17. století, kdy do Čech přišli příslušníci mnoha větších či menších rodů, z nichž se leckteré nezdržely více než jednu či dvě generace, je taková metoda cenným vodítkem při výzkumu příbuzenských, mocenských a přátelských vazeb, stejně jako při bádání soustředícím se na problematiku sociální mobility příslušníků urozené společnosti.²⁶ Související otázkou při výzkumu zaměřeném na postavení žen navíc je, zdali ženy při výběru okruhu svých pánů a přátel kopírovaly směr, kterým své vazby budovali mužští členové rodu, či zda si vytvářely vlastní.

V urozené společnosti fungovaly osoby, které svým podpisem a pečeti stvrdily poslední vůli, jako určitý distinktivní znak. Jejich přítomnost znamenala pro umírajícího záruku, že ve společnosti sobě rovných zůstává nejen v poslední fázi svého života, nýbrž i po smrti. Tedy v době, kdy docházelo k faktickému řízení nad pozůstalým jměním. Na řádné zpečetění své poslední vůle dbaly všechny testátorky ve snaze pojistit tomuto dokumentu nespornou právní moc. Nicméně nelze přehlédnout, že u žen z prominentních hraběcích rodů byli za testamentární svědky zvaní rovněž příslušníci hraběcího stavu,²⁷ ovšem pouze výjimečně členové vlastní rodiny či nanejvýš pouze jeden z minimálního předepsaného počtu tří.²⁸ Testátorky pocházející z nejvyšších pater urozené společnosti také tento předepsaný počet obvykle překračovaly a výjimečné tak nejsou kšafy stvrzené ze přítomnosti pěti či sedmi svědků. V ostatních případech méně urozených žen se naopak objevovali svědci, jejichž příjmení se ve dvou či všech třech případech shodovalo s rodným či vyvdaným predikátem testátorky,²⁹ na což může být nahlíženo jako na známku nedostatku sociální prestiže takové ženy. Této teorii napovídá i zjištění, že právě příslušnice špiček šlechtické společnosti, případně těch rodů,

²⁵ Pozici testamentárního svědka mohl běžně zastávat pouze muž. Žena mohla takový dokument osvědčit pouze v nejkrajnějším případě, kupříkladu v době morové epidemie. Srov. Anděla KO-ZÁKOVÁ, *Postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 3.

²⁶ Prosopografické zpracování testamentárních svědků provedla při svém výzkumu Beatrix Bastl, které se tak podařilo odhalit vzájemné vazby některých rodů a rovněž přiblížit skupinku osob, které byly v blízkosti umírajících šlechtičen – kupříkladu v rakouských zemích se na pozici testamentárního svědka běžně vyskytují doktoři medicíny a osoby duchovního stavu. Ty v českém prostředí naopak tuto funkci plnily pouze výjimečně. Srov. B. BASTL, *Tugend*, s. 100–146.

²⁷ Srov. např. poslední vůli Anny Marie Amabilie Götzové, rozené Šternberkové ze dne 14. 7. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2775, kart. 75) stvrzenou hrabaty z Valdštejna, z Millesimo a z Lichtensteinu.

²⁸ „A vedle pečeti kšaftujícího mají tři nebo čtyry osoby z pánův a rytířstva, kterýchž se kšaftující bud' oustně nebo skrze psaní a pod pečeti svou k tomu dožádati má, spolu zároveň u přítomnosti kšaftujícího na svědomí kšaftu pečeti své přitisknouti“. Srov. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 406 (článek O.III).

²⁹ Srov. např. testament Lidmily Svatkovské z Dobrohoště ze dne 9. 10. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1931, kart. 60), v němž jsou dva ze tří svědků podepsáni „...z Dobrohoště“.

kterým se dostalo nového titulu po zavedení Obnoveného zřízení zemského v testamentech sepsaných kolem roku 1700 a později, téměř nikdy neopomněly tento titul zmínit. V souvislosti s proměnami titulární hierarchie zavedenými za vlády Ferdinanda II. se totiž uvádění titulů stalo jedním z hlavních ukazatelů společenské prestiže.³⁰ Naopak šlechtičny z rodin, které takové štěstí neměly či navzdory honosnému titulu prožily určitou recesi, buď ve smyslu majetkovém či způsobeném právě devalvací své šlechtické hodnosti,³¹ se spokojily s prostým uvedením jména. Jejich testamenty svým obsahem ostatně leckdy vypovídají o podmínkách mnohem skromnějších, blížícím se k životnímu stylu zámožnějšího měšťanstva nežli společnosti urozených.

Postupné sblížení měšťanské a šlechtické kultury je jedním z procesů pozorovatelných hluboko do 19. století,³² v tomto případě však lze ono „poměšťanštění“ přičítat prozatím nanejvýš právě ekonomické situaci jednotlivých urozených žen, protože svět šlechty barokní doby, jehož krize se naplno projevila až po polovině 18. století, byl po celé sledované období stále živý.³³ Přesto je při výzkumu testamentů již v této době možné pozorovat náznaky, jež lze považovat za zárodek proměny jejich charakteru během 19. století, kdy tyto dokumenty získaly poměrně civilnější ráz.³⁴ Při sériovém výzkumu totiž nelze přehlédnout, že šlechtičny během zkoumaného století čím dál tím více upouštěly od uvádění jakýchkoliv bližších důvodů a pohnutek, které je k sepsání poslední vůle přivedly.

³⁰ Srov. Petr MAŤA, *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500–1700)*, Frühneuzeit Info 10, 1999, 1, s. 43–52, zde s. 45. K vnímání významu titulů očima soudobých urozenců srov. Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna*, Praha 1997.

³¹ Již v polovině 17. století se v držení vyšší šlechty nacházelo 80% veškerého šlechtického majetku, většina rytířů přešla do panského stavu. Obnovené zřízení zemské zavedlo změněnou titulaturu, která narušila dosavadní stabilitu a řád šlechtictví, srov. Václav BŮŽEK, *Urozenec*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79–110. K „inflaci titulů“ také Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 67–76.

³² Bibliografický přehled bádání o vztahu mezi měšťanstvem a šlechtou, tedy vrstvami, které od 18. století prošly významnou transformací, přináší Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 21–22.

³³ Podle periodizace 18. století, jíž navrhl Karl Vocelka, přetrvává nejméně ještě kolem roku 1740 období baroka a „starých“ Habsburků, srov. Karl VOCELKA, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. Österreichische Geschichte 1699–1815*, Wien 2001.

³⁴ Nejvýznamnější práce zabývající se procesem zesvětštění posledních vůlí v měšťanském prostředí, jimž se dostalo přídomek „klasické“, pocházejí od francouzských badatelů Michela Vovella a Pierra Chaunu, srov. Michel VOVELLE, *Piété baroque et déchristianization en Provence au XVIIIe siècle. Des attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*, Paris 1973 a Pierre CHAUNU, *La Mort à Paris, XVIe – XVIIe – XVIIIe siècles*, Paris 1978. Zatímco Michel Vovelle nazývá tento jev dechristianizací, Pierre Chaunu změny přičítá procesu individualizace uvnitř společnosti. Obdobná interpretace, která postupné zesvětšťování testamentů nepřičítá ústupu křesťanství, nýbrž ji vnímá jako důsledek proměny citových vztahů v rodině, se objevuje také u Philippa Ariése, srov. Philippe ARIÉS – Roger CHARTIER (Hg.), *Geschichte des privaten Lebens III. Von der Renaissance zur Aufklärung*, Frankfurt am Main 1991.

Bohatě se košaticí arengy posledních pořízení 16. a počátku 17. století, v nichž se testátoři rozšafně vypořádávali s údělem konečnosti lidského života, se v následujících letech zřetelně zkrátily. Běžně tak zůstala poslední pořízení uvozena pouze stálým důvodem nevyhnutelné lidské smrtelnosti,³⁵ ať už v jakékoliv ze svých příčin, nejčastěji nemoci či stáří. Téměř zcela se v této době vytratilo výslovné vyřčení důvodu spočívajícího v naplnění požadavků dobré smrti, tedy důvod ryze náboženského charakteru, stejně jako zmínění nejistoty a nestálosti okolního světa. Šlechtičny zřejmě už necitily tak silnou potřebu považovat svět za nestálý. Žily ostatně v období relativního klidu – poslední přímá reflexe války se v testamentu objevila v roce 1654.³⁶ Do popředí myšlenkových strategií testátorek se v tomto období dostávaly záležitosti rázu zcela odlišného. Urozené ženy tvořily nedílnou součást svých rodin a jako takové se do značné míry musely přizpůsobit vývoji v oblasti politické i sociální. O tom více než výmluvně vypovídá kupříkladu jazyková orientace a od ní se odvíjející podoba vlastních intitulačních formulací v jednotlivých testamentech.³⁷ Silný trend germanizace a s ní spojené přechylování jmen jednotlivých rodů z české podoby do německé bezpochyby souvisí s již zmíněným vývojem a směřováním české stavovské obce v pobělohorském období.³⁸

Strohost provází i již letmo zmíněné distributivní části posledních pořízení. Je do očí bijící, že se tyto oddíly posledních vůlí během času stávají pouhou řadou jmen a částek, které mají být jednotlivým osobám určitým způsobem vyplaceny. Uvedení jakýchkoliv bližších důvodů, osobních pohnutek, osvětlení postojů a odhalení příčin si testující ženy stále častěji nechávaly pro sebe. Jejich odkazy byly z drtivé části tvořeny různými výšemi peněžních obnosů, drobné předměty osobní povahy se na stránkách posledních testamentů ocitaly pouze výjimečně, a když už,

³⁵ Zejména po roce 1700 narůstají odkazy na prvotní hřích: Srov. např. poslední vůli Zuzany Terezie Globitzové ze dne 3. 6. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2550, kart. 71) „...und dass nachdem man auf dieser Welt gelebt, endlich alles die Schuld der Natur bezahlen muss“, podobně i Alžběta Polyxena Buquoyová v poslední vůli 25. 1. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2107, kart. 63): „...wann nach dem Willen Gottes eine Schuld der Natur zu bezahlen ist“.

³⁶ Anna Čábuská ustavuje náhradního dědice pro případ, že by „pan bratr z vojny nepřijel a prostředkem smrti z světa sešel“, na dalším místě zmiňuje, že „pan bratr můj nejmilejší v nebezpečnosti daleko jest“, srov. její poslední vůli ze dne 20. 1. 1654 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1670, kart. 55).

³⁷ Při spodní hranici zkoumaného období mezi lety 1650–1753 se většina příslušnic původně českých rodů označuje česky, např. „Straková z Nedabylic“, „Kocová z Dobrše“ či „Berková z Dubé a Lipé“. O několik let později jejich příbuzné z téhož rodu používají své jméno výhradně v poněmčené podobě: „Strakin von Nedabylic“, „Kotzin von Dobrsch“ či „Berkin von Daub und Leippe“. Výjimku tvoří příslušnice menších rodů často žijící mimo Prahu, jejichž testamentsy jsou i v polovině 18. století stále české, srov. např. česky psanou závěť Terezie Josefy Baullerové ze dne 21. 5. 1743 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3024, kart. 80).

³⁸ Zde podle vymezení Petra Matě, který za příslušníka české stavovské obce považuje každého šlechtice, jenž na území Českého království drží majetek, srov. P. MATĚ, *Svět české aristokracie*, s. 33. K oslabování českého jazykového uvědomění původní domácí šlechty, na němž se zcela jistě podepsaly rovněž sňatkové strategie, srov. také Zdeněk KALISTA, *Století andělů a d'áblů. Jihočeský barok*, Jinočany 1994, s. 115.

pak zcela prosty udání bližšího popisu či odůvodnění. Náušnice, stříbrné křížky, zlaté tabatěrky či dokonce oděvní součástky se navíc objevovaly spíše v těch testamentech, v nichž tvořily podstatnou část odkazovaného jmění a dalších odkazů nemovitých či finančních zde bylo více než poskrovnu.³⁹ Zdá se, že pro náklonnosti či naopak antipatie poslední pořízení nepředstavovalo příhodný prostor a šlechtičny takové emoce projevovaly raději přímo při osobním jednání s dotyčnými či je ukrývaly na stránky dopisů a deníků, pramene tak typického pro pozdní 18. a celé následující 19. století.⁴⁰

Při absenci podrobnějšího popisu odkazovaných zejména hmotných předmětů a také důvodu vykonání konkrétního odkazu zůstává u historicko-antropologicky orientovaného výzkumu posledních vůlí sledovaného období významným polem působnosti testamentární zbožnost. Ta totiž nachází své vyjádření téměř ve všech částech posledních vůlí, což je dáno skutečností, že imperativ včasné se vypořádat s majetkovými, potažmo dalšími světskými záležitostmi vycházel z požadavků, které na věřící v této době kladla stále především církev. Umírání, coby jeden z hlavních přechodových rituálů rámujiících život každého člověka, bylo již přinejmenším od středověku podřízeno určitým pravidlům nazývaným „uměním umírat“ – ars moriendi.⁴¹ Tato pravidla spočívající v dosažení šťastné smrti přitom nebyla považována za schopnost, které by bylo možné se naučit. Základním postulátem zůstávala neustálá připravenost, protože smrt mohla nastat kdykoliv,⁴²

³⁹ Výjimku tvoří stolní náčiní, většinou zlaté či stříbrné, které odkazují i nejzámožnější šlechtičny. Tato hodnotná výbava zřejmě náležela k jejich věnnému majetku, a proto bylo nutno ji zaopatřit. Srov. např. testament Anny Marie z Trauttmansdorfu u 22. 3. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2112, kart. 63), která odkazuje „Ein Tutzet vergoldnete Lefeln undt Messer, ein Tutzet silberne Schlisl, Messer und Lefeln“ a „vier Tutzet zinnene Täller“ dokonce ještě před „die groste ganz Diamanten Nadel, ein Armhandl mit Diamanten und zwey Rubine, undt anderen mein gerigen Geschmuck“.

⁴⁰ Srov. Alfred MESSERLI, *Der papierene Freund. Literarische Anregungen und Modelle für das Tagenbuchführen*, in: Kaspar von Greyerz – Hans Medick – Patrice Veit (Hg.), *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäische Selbstzeugnisse ale historische Quellen (1500–1850)*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 299–322. Pro české prostředí je pak významný sborník dvojice autorů Milena Lenderová a Jiří Kubeš, srov. Milena LENDEROVÁ – Jiří KUBEŠ (edd.), *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004.

⁴¹ Srov. Mary O'CONNOR, *The Art of Dying well. The Development of the Ars moriendi*, New York 1942. Badatelka se přiklání k později mnohokrát znovu přijímané tezi, že za vznikem spisů s tématem ars moriendi stály především středověké morové epidemie, srov. s. 6–8. Není tedy překvapující, že po odeznění tohoto nebezpečí v první polovině 18. století zájem o tyto příručky postupně ochaboval a ars moriendi se z běžného života vytratilo.

⁴² Srov. např. Petr KANISIUS, *O víře a vyznání víry*, Stará Říše 1920, s. 113: „Jsme tudíž napomínání, abychom tím ostražitěji a řádněji živi byli, čím pevněji za jisté máme, že naše činy, myšlenky a způsob života všecek před očima vše zřícího a nejspravedlivěji soudícího Boha pořád trvá“. Tamtéž, s. 117: „Bdětež tedy každého času modlíte se, abyste za hodné jmíni byli ujíti všeho toho, co se dítí bude, a státi před Synem člověka“, v díle citováno podle Lukášova evangelia. Neustále zpřítomňovaná smrt se objevuje i v distributivních oddílech – u řady odkazů testátorky určují poslušnost dědiců, kterým by měl odkaz připadnout v případě smrti dědice předchozího. Takové

přičemž samotný závěr života měl patřit pouze zbožnému rozjímání. Umírajícímu bylo uloženo trpět spolu s Kristem na kalvárii a důstojně přijmout své utrpení po vzoru Vykupitele.⁴³

Pro časovou a geografickou oblast, v níž se pohybujeme, však náplň procesu umírání ovlivňovalo ještě několik dalších závažných faktorů. Při absenci jasné hranice veřejného a soukromého života zůstává jedním z nich neoddelitelnost myšlenkového světa a potažmo chování jedince od jeho sociální a genderové role. Ať už při myšlenkách na smrt během aktivního života či přímo během poslední hodinky, musel příslušník šlechtické společnosti dbát především na tento svůj stav – prokázat příslušnost k němu a patřičně se před svým okolím prezentovat. To znamená, že při výzkumu testamentární zbožnosti ve šlechtickém prostředí je nutné vyrovnat se rovněž s kategoriemi, jakými jsou paměť, urozenost či ctnost, které jsou do testamentární praxe organicky vrostlé a od ní neoddelitelné.

Při pohledu do testamentárních textů je jasně zřetelné, že středobod procesu přípravy na smrt představovala spása. Lépe řečeno snaha dosáhnout spásy za pomoci prostředků, kterými příslušník konkrétní sociální skupiny disponoval. Spásy nemohl „obyčejný“ člověk dosáhnout sám o sobě, tato možnost byla dosažitelná pouze pro světce žijící neposkvrněně. Každodenní život žen vdaných či dokonce vdov byl už v jistém smyslu hříšný, což tyto ženy chápaly a samy přiznávaly.⁴⁴ Nicméně jistou míru hříchů bylo podle soudobého povědomí možné promítnout. Tak se mělo udát hned při osobním soudu, který následoval přímo po smrti „*když se duše s tělem rozloučí*“.⁴⁵ Při takovém soudu zaznívaly přímlyvné hlasy vzývaných „*patronů*“,⁴⁶ „*milých svatých*“,⁴⁷ případně „*anděla strážce*“⁴⁸ a zejména „*orodování rodičky Boží, blahoslavené Panny Marie*“.⁴⁹ Jejím úkolem bylo přimět

posloupnosti nazývá přímo genealogiemi – „*Genealogien von ersetzenden Erben*“, srov. B. BASTL, *Tugend*, s. 87

⁴³ Miloš SLÁDEK (ed.), *Vitr jest život člověka*, Praha 2000, s. 105–106.

⁴⁴ Srov. např. poslední vůli Marie Josefy Věžníkové z 27. 5. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2785, kart. 75): „...*alle meine begangene Sünden, die ich zuerkenne und schmerzlich bereue*“ či poslední vůli Markéty Salomeny Vrabské z 24. 2. 1683 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1776, kart. 57): „...*hříchy mé přetěžké, jichž jsem se po všechem čas života mého proti božské milosti dopustila*“.

⁴⁵ Srov. poslední vůli Maxmiliány z Klenového a z Janovic ze dne 25. 10. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2128, kart. 1703).

⁴⁶ Srov. např. poslední vůli Josefy Anny z Cönens sepsanou dne 5. 12. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3246, kart. 85): „...*bitte ich meiner heylige Patrone*“.

⁴⁷ Srov. např. poslední vůli Anny Haugwitzové z 23. 10. 1743 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3029, kart. 81): „...*alle liebe Heyligen*“.

⁴⁸ Zde srov. poslední vůli Johany Františky Krakovské z Kolovrat z 29. 8. 1683 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1783, kart. 57).

⁴⁹ Srov. např. poslední vůli Johany Zárubové z 5. 2. 1673 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1724, kart. 56) či poslední vůli Marie Antonie Berkové z Dubé a Lipé ze dne 22. 12. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2131, kart. 63): „*Himmels Königin und Mutter Gottes*“ a „*unbefleckte Jungfrau Maria*“.

v očích šlechtičen „nekonečně milosrdného“⁵⁰ Boha, aby duši zemřelé coby ten, který „ji stvořiti ráčil“⁵¹, „opět ve své svaté ruce přijal“⁵² a ta mohla čekání na poslední soud strávit v jeho přítomnosti, tedy na nebesích. Jakýsi nárok,⁵³ z kterého vysoká míra, v níž byl tento postup v testamentech uplatňován, činí již skoro samozřejmost či pravidlo, plynul ze „zásluh Pána Ježíše Vykupitele a Spasitele, který skrze hořkou smrt a utrpení duši milou předrahou vykoupil“.⁵⁴ Stav nekonečné nebeské blaženosti měl trvat, nežli se duše bude moci „v den Blahoslaveného vzkříšení zase k tělu připojit“.⁵⁵ Takto vypadá základní princip, jímž šlechtičny uvozovaly svá poslední pořízení. Samozřejmě některé obširněji⁵⁶ a některé poměrně stručně,⁵⁷ přesto vždy shodně podle nejzákladnějšího katechetického modelu katolické víry.⁵⁸ Žádná z testujících dam si možnost jiného scénáře odchodu z pozem-

⁵⁰ Srov. poslední vůli Anny Marie Amabilie Götzové ze dne 17. 7. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2333, kart. 67): „...unendlich Barmhertzigkeit Gottes“.

⁵¹ Srov. poslední vůli Lidmily Svatkovské z Dobrohoště z 9. 10. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1931, kart. 60).

⁵² Srov. poslední vůli Kateřiny Malanottové z Caldesu z 21. 2. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2774, kart. 75): „...und meine arme Seele in seine heilige Hände an und zu nehmen“.

⁵³ „Pán Ježíš Kristus umřev za tebe, to způsobiti jest ráčil, aby smrt, kteráž prve byla jíti do pekla, již nyní tobě byla brána do nebeské slávy“, srov. Desiderius ERASMUS, *Kniha Erasma Roterodámského*, Praha 1786, s. 45. Obdobně také P. KANISIUS, *O víře*, s. 126: „...umyl nás od hříchů krví svou“. Postřehy k motivům Boží milosti v rámci barokní zbožnosti přináší Václav ČERNÝ, *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, Praha 1996, zde s. 89–105 (kapitola Myšlenka milosti Boží, jeden z klíčů k baroku).

⁵⁴ Zde podle poslední vůle Maximiliany Rosalie Vančurové ze dne 18. 1. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2543, kart. 71), srov. např. také poslední vůli Anny Juliany Alžběty z Vršovce, z roku 1753, v níž není uvedeno přesné datum vzniku (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3230, kart. 85): „...sein bitters leyden und kostbares Bluth an Stamen des heiligen Creutztes so theuer verkauft und erlöset hat“.

⁵⁵ Srov. poslední vůli Marie Alžběty Audrčské ze dne 17. 1. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1920, kart. 59).

⁵⁶ Srov. např. poslední vůli Leopoldiny Magdaleny z Millesimo ze dne 28. 7. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1925, kart. 60): „Předně: duši svou milou Bohu všemohoucimu jakožto stvořiteli mému poroučím a na věčnost odevzdávám, kterou aby skrze syna svého jediného a spasitele našeho zásluhy, skrze mocné a neoslyšené nejsvětější rodičky Boží orodování a přimluvy všech věčných a milých svatých a světic, na milost přijíti a z milosrdenství svého nesmírného v počet vyvolených pojíti ráčil nejpokorněji prosím“.

⁵⁷ V tomto ohledu zřejmě hrály významnou roli vnější okolnosti. Velmi stručně jsou testamenty, v nichž pisatelky otevřeně přiznávají těžkou nemoc. Ty se pak svým vzezřením blíží formě kodíciů, srov. např. poslední vůli Anny Antonie Rašínové z Rýznburka ze dne 10. 9. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2348, kart. 76): „Já Anna Antonia slečna Rašínová rozená z Rýznburgu, jsoucí v těžké nemoci postavená (však ještě při dobrým rozumu a paměti), nemajíce nic jiného před očima svýma jedině smrt. Duši mou předně Bohu a blahoslavené rodičce Boží Panně Marie odevzdávám. Za druhé kdyby mě pán Bůh z tohoto bidného světa povolati ráčil, poslední vůle má jest dům můj městský...“

⁵⁸ Skutečnou výjimku v tomto ohledu v celém souboru testamentů představuje poslední vůle Zuzany Antonie z Vrtby z 20. 7. 1699 (NA Praha, ÚDZ – listiny, kart. 61), v níž testátorka zmiňuje pět ran Kristových: „Meine Seele die ich von Gott meinen Schepfer und Seeligmacher erhielt, bestelle ich in die alleheiligste fünf Wunden Christi“. S takovými podrobnějšími tématy katolické nauky se mohly šlechtičny setkat v dobové literatuře, srov. William STANYHURTS, *Boha ne-*

ského života evidentně nepřipouštěla, respektive nedala mu průchod přinejmenším při sepsání poslední vůle.

Takový poznatek je poměrně zarážející při srovnání s mnohostí témat objevujících se v soudobé katechetice a homiletice a podporuje tezi o velmi účelové výstavbě posledních vůlí podřízené jedinému cíli. O významu spásy v rámci testamentární praxe hovoří i skutečnost, že duše představovala v jednom každém posledním pořízení statek odkazovaný na prvním místě. Ačkoliv byla v souladu s premisou apriorní hříšnosti často označována za „ubohou“⁵⁹ či přímo „hříšnou“,⁶⁰ jedním dechem testátorky dodávaly, že jim je „milá“ a přisuzovaly jí atribut nesmrtelnosti.⁶¹ Po smrti fyzického těla měla duše předstoupit k soudu, nikoliv ovšem poslednímu. Soud nad duší měl být totiž dvojitý: Poslednímu soudu měl předcházet soud malý, osobní, odehrávající se okamžitě po smrti. K němu testátorky obracely veškerou pozornost a právě on de facto shrnoval a zastupoval veškerou eschatologii objevující se na stránkách testamentů. Další místa zásvětního prostoru, poslední soud, peklo a očištec nacházely v testamentárním diskurzu své vyjádření jen velmi obtížně a pouze výjimečně. Poslední soud byl zmiňován vždy výhradně ve spojitosti se vzkříšením.⁶² Pro muka pekelná v testamentech nezbylo ani nejmenšího prostoru – při umírání mocných jako by toto zásvětní místo vůbec neexistovalo. Velmi podobně je na tom i kategorie, která jako doplněk pekla někdy bývala rovněž řazena mezi čtyři poslední věci člověka a která se v křesťanské věrouce zrodila poměrně pozdě, totiž očištec.⁶³ Výskyt tohoto slova je v celém souboru testamentů více než ojedinělý, ve všech případech pak navíc shodně vystupuje ve zcela specifických souvislostech. Vždy jde totiž o očištec pro „ty druhé“. Toto místo bylo považováno za jakýsi žalář pro duše, velmi podobný peklu, odlišný pouze svou konečností. V očištcu mělo docházet k smývání „špíny hříchův svých, kterých nezmyly

smrtného v těle smrtelném trpícího historie, Praha 1708 (knihopis č. 15663), ke Kristově utrpení na kříži a pěti ranám pak také Miloš SLÁDEK – Lucie PEISERTOVÁ – Tomáš BŘEŇ (edd.), *Martin z Kochemu, Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, Praha 2007, s. 713–767.

⁵⁹ „*Meine arme Seel befehle ich...*“, srov. poslední vůli Ludmily z Bubna z 2. 5. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2781, kart. 75).

⁶⁰ Srov. např. poslední vůli Marie Terezie Kadetové ze 7. 7. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2552, kart. 71): „...duše má milá mnohejma hřichy obtěžkána jest...“.

⁶¹ „*Předně duši mou milou, když k života věčnému přehořkou smrti Krysta Ježíše vykoupěna byla*“, srov. poslední vůli Eufrosiny Sidonie Zumrové z Herštotic ze dne 11. 6. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2121, kart. 63).

⁶² Srov. např. poslední vůli Marie Alžběty Audrčské ze dne 17. 1. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1920, kart. 59): „...duši mé hřichy odpustiti a ji v pořad vyvolených svých přijíti, v den Blahoslaveného vzkříšení zase k tělu připojiti, to obe oslaviti Milostivě obdariti ráci. Tělo pak mé, jak z prachu země pošlo, v prach a popel země obrácené býti musí“.

⁶³ Srov. Jacques LE GOFF, *Zrození očištcu*, Praha 2003, zde zejm. s. 134, dogmatizace purgatoria proběhla již v roce 1274 na zasedání lyonského koncilu. K tomu také Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištec ve středověku*, Praha 2004, s. 63, podle nějž dogmatizaci vyvolaly heretické proudy (např. kataři), které vystoupily proti možnosti, že by živí mohli pomáhat mrtvým.

na tomto světě“.⁶⁴ V podstatě jediné vyjádření, které očištěc v testamentech nalezl, spočívalo v pomoci duším, které již na tomto místě byly: „Dálejší mší svatých co jen možné, z nich polovic za mou ubohou duši, druhá pak polovina za duše v očištěci“.⁶⁵ Samy testátorky se totiž pobytu v očištěci snažily předejít požadavkem na sloužení zádušních mší.

Právě u zádušních mší, které si testátorky přály či pojišťovaly, je oproti minulým obdobím patrný strmý nárůst, co se týče počtu. Pro barokní zbožnost charakteristický důraz na kvantitu způsobil,⁶⁶ že oproti řádům stovek,⁶⁷ se nyní požadované mše běžně pohybovaly v počtu několika tisíc, a to i u šlechticů, které nenáležely k elitním vrstvám soudobé nobility.⁶⁸ Nutné je na tomto místě podotknout, že na sebe samotné testátorky jen málokdy pamatovaly formou „věčné donace“ některému kostelu či příslušníkům určitého řádu.⁶⁹ Zpravidla si předplatily pouze omezený počet mší, jež měly být odslouženy co nejdříve po smrti dotyčné,⁷⁰ či stanovily dobu, po kterou měly být na konkrétním místě čteny.⁷¹ V některých případech si dokonce pojišťovaly zádušní mše pouze pro čas pohřbu svého těla.⁷² Jako by předpokládaly, že další již díky instituci „osobního soudu“ zapotřebí nebudou, či v tomto ohledu spoléhaly na aktivitu svých blízkých. Důvodem v řadě případů může být i to, že příslušníci a příslušnice urozené společnosti hojně poskytovali zbožné donace již za svého života, a proto na tuto položku v testamentu již nikterak výrazně pamatovat nemuseli.

⁶⁴ Valentin Bernard JESTŘÁBSKÝ, *Kazatel domácí*, Brno 1709, s. 323.

⁶⁵ Srov. poslední vůli Terezie Josefy Baullerové ze dne 21. 5. 1743 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3024, kart. 80).

⁶⁶ Významu počtu hodin strávených na modlitbách, množství odříkaných modliteb či slyšených mší v soudobé zbožnosti se věnuje Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, s. 85–86.

⁶⁷ K nárůstu počtu zádušních mší, které se měly za zemřelého odsloužit, srov. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 96–97.

⁶⁸ Srov. např. poslední vůli Marie Eleonory Řepické ze Sudoměře ze dne 4. 12. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3245, kart. 85): „...dann heyligen Messen drey Tausend lesen“.

⁶⁹ Srov. např. v tomto ohledu výjimečnou poslední vůli Alžběty Kateřiny Čábelické z 2. 5. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2330, kart. 67): „Za čtvrté vejš jmenovanému kostelu sv. Ignatia odkazují pět set zlatých by se pod aurok daly a z aurokův světla k mším svatým se kupovaly a od něho pana dědice který také je kupovati bude se odvozovaly a za mou duši na budoucí věčné časy hořivaly“.

⁷⁰ Srov. např. poslední vůli Kateřiny Alžběty Bauerové ze dne 16. 1. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1918, kart. 59): „...sollen nach meinen Tot zu meiner armen Seele Trost und Heyl zwey Tausend heyliger Messen ohne Ambt sobalt möglichen in der Stadt Prag von denen P.P. Jesovitertern gelesen“.

⁷¹ Srov. např. poslední vůli Augusty Sofie Peinhöferové z 28. 7. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3241, kart. 85): „...bey st. Georgi durch den Ganze Jahr alletag mir heyl. Messe gelesen werden“.

⁷² Srov. např. poslední vůli Zuzany Maxmiliány Smrčkové ze dne 19. 8. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2339, kart. 67): „...chci tomu aby pokudž bych v městech pražských umřela u velebných pánuv páterův dominikánův v kostele svatě Máří Magdalény v Novém městě pražském křesťanským způsobem pohřbeno a pochováno a přitom co nejvíce mší svatých slouženo bylo na kterežto k vydání poroučím a nařizují pět set zlatých“.

Tělo tvořilo v pořadí obvykle druhý odkazovaný statek.⁷³ Na rozdíl od duše, o jejíž posmrtné zaopatření urozené ženy přímo úzkostně dbaly, ponechávaly své tělo pozoruhodně téměř až bez povšimnutí.⁷⁴ Přesné instrukce k pohřbu se v testamentech nevyskytují nijak často⁷⁵ a je samozřejmě otázkou, zdali pro vypravení pohřbu šlechtičny nesestavovaly zvláštní nařízení.⁷⁶ V úvahu nicméně připadá i možnost, že akt posledního rozloučení přenechávaly zcela režií pozůstalých.⁷⁷ Běžné je v tomto ohledu pouze zmínění místa, na němž měly ostatky spočinout,⁷⁸ málokdy je však toto přání jakkoliv zdůvodněno, a je proto nemožné soudit, ke komu byly testátorky vázány tak silným emocionálním poutem, že jej upřednostnily před ostatními ve věci výběru místa posledního odpočinku.⁷⁹ Stejně jako

⁷³ Srov. např. poslední vůli Uršuly Sofie z Aschau z 2. 4. 1683 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1778, kart. 57): „*Zweytens meinen Leib verschaffe ich selbigen der Erden*“. Srov. také např. poslední vůli Marie Terezie Kadetové z 7. 7. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2552, kart. 71): „...*tělo pak mé k křesťanskému pohřbení mému ustanovenému dědici u tohoto mého posledního porčení Executoru zanechávám*“. Některé šlechtičny se o svém zemřelém těle skutečně nezmiňují ani slůvkem, k tomu srov. např. poslední vůli Alžběty Vitanovské z 28. 4. 1659 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1676, kart. 55).

⁷⁴ Srov. poslední vůli Johany Zárubové ze dne 5. 2. 1673 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1724, kart. 56): „*Za druhé, smrtedlné toto tělo mé, jež při konci života mého, aby dle obyčeje, všemi svátostmi pokudž možno bude zaopatřeno, a když by se s duší svou již rozloučilo, (poněvadž mrtvo jest, nic jiného nepotřebuje, než aby do země, odkudž vzato jest, tím dříve se navrátilo a obráceno bylo), to aby v kostele s. Mikuláše na statku svojanovským ležícím pohřbeno bylo*“.

⁷⁵ Jako jedna z mála testátorek se pohřbem podrobně zabývá Marie Josefa Eusebie Hartigová, srov. její poslední vůli sepsanou dne 28. 9. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2126, kart. 63): „*Andertens solle mein Körper bey denen ehewürdigen P.P. Augustinern bey St. Thomas in der königl. Kleinen Stadt Prag bey dem Tag zwischen zehm und elf Uhr (jedoch wan ich solte zur Prag sterben) begraben und derselbe durch die Bettel Leute getragen, wie auch von folgenden Bruderschaften, undt Ordens Leuten...*“.

⁷⁶ Srov. poslední vůli Anny Marie Amabilie Götzové z 17. 7. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2333, kart. 67): „*Den Leib verschaffe ich der Erden welcher solle dem christlichen catholischen Gebrauch bey dennen Patribus Dominicanus begraben und bey der Begrabnis wie ich es in mit eigener Hand geschriebenen Zettel verzeichnen werde verfahren werden*“.

⁷⁷ Zde srov. např. testament Marie Poxiny z Engelflusu z 14. 4. 1723 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2546, kart. 75): „*Za druhé tělo mé mrtvé, dětem mým jmilým poroučím a tomu chci, aby prostředkem počestného a příslušejícího pohřbu dle způsobu křesťanského v chrámu Páně a neb v kryptě velebných páňův páterův z Tovaryšstva Pana Ježíše v král. městě Klatovech položeno bylo*“.

⁷⁸ V této souvislosti jsou zajímavé testamenty, v nichž šlechtičny podávají instrukce k pohřbu pro případ, že by zemřely v určitém městě, v případě smrti jinde si však nepřejí téměř žádný ceremoniál. Ty navíc dokládají běžně praktikovanou a zřejmě také vysokou mobilitu urozených žen, srov. např. testament Barbary Františky Thunové z 1. 5. 1701 (NA Praha, ÚDZ – listiny, kart. 62): „*Was andertens meinen toten Leichnamb betrifft, solchen will ich in einen weis- und blau schon verfertigt Habit angelegt zu ehewürdigen P.P. Capucinern in Prag auf Hratschin allernaht Meinen in Gott ruhenden Ehegemahl beigesetzen haben, welcher wann ich in Prag mit Todt abgehe, 12 Bettelleythe in Bekleydung, 12 anderer Bettler mit Windtlichtern dahin tragen sollen, sollte ich aber auser Prag sterben, würdt man ihn in der Still ohne allen Pracht geprägt begraben*“.

⁷⁹ Některé šlechtičny si přály spočinout vedle svého manžela, srov. např. poslední vůli Evy Efrosiny Týřovské z 17. 7. 1663 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1687, kart. 56): „...*strany pohřbu mého to nařizují, aby tělo mé mrtvé, když by se s duší rozloučilo, v kostele farním svatého Vavřince kdež také nebožtík pan manžel odpočívá a pohřben jest...*“, jiné chtěly být pohřbeny vedle svých ze-

v distributivní části posledních pořízení, i zde nacházely jasně artikulované city, ať už pozitivní⁸⁰ či negativní,⁸¹ své místo zřídka. Mnohem větší důraz byl kladen na „stavovskou čest“.⁸² Ta v souvislosti s pohřbem došla naplnění hned v několika momentech. První spočíval v uložení mrtvého těla v prostoru kostela, často poblíž oltáře, či do krypty náležící některému z řeholních řádů.⁸³ Obzvláště velké uplatnění v tomto směru patřilo jezuitům a dominikánům, jimž své tělo šlechtičny k pohřbení svěřovaly poměrně hojně.⁸⁴ Druhým souvisejícím aspektem jsou stanovy upravující průběh pohřbu, jehož se měli účastnit právě řeholníci, zbožná bratrstva a také chudina, která měla být při této příležitosti obdarována speciálně stanovenou částkou peněz a případně také na útraty testátorky pohoštěna.⁸⁵ Naposledy se stavovská čest zrcadlí ve zbožných odkazech, ať už v pojištěných zádušních mších za sebe či své blízké, či ve finančních či hmotných donacích.

mřelých dětí, srov. např. poslední vůli Vilemíny Kateřiny Talackové sepsanou 20. 5. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2784, kart.75): „...*mein Leib nachdem meine liebe Tochter Leichnamb in der selbiger Todt-Capell bey Mariam Magd. begraben soll und durch drei folgende Tage zwei Tausend Leich-messen für meine arme Seele und Seel meiner liebe Tochter gelesen werden.*“ Objevují se i případy, kdy šlechtičny chtěly spočinout po boku své matky, k tomu srov. např. poslední vůli Marie Ernestiny Hochberkové z Hennendorfu ze dne 6. 3. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2332, kart. 85): „...*wo auch meine arme Mutter begraben ist*“. Žádná z variant ale není výrazněji zastoupena a bohužel převažují situace, kdy ohledně pohřbu šlechtičny žádnou blízkou osobu nezmiňují. Výzkum tedy prozatím nelze v těchto intencích porovnat s poznatkem z maďarského prostředí, totiž že pohřeb vedle posledního manžela nebyl u šlechtičen vůbec běžný, protože testátorky nejčastěji volily místo posledního odpočinku po boku svých rodičů, srov. H. ILDIKÓ, *Testamenty aristokratických žen*, s. 133.

⁸⁰ Srov. např. testament Marie Alžběty Audrčské z 17. 1. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1920, kart. 59): „*Mýmu nejmilejšímu panu manželu poroučím a jej prosím pro tu lásku manžel-skou mezi sebou tolik milou*“.

⁸¹ Jako jediný příklad explicitně vyjádřené antipatie srov. poslední vůli Anny Antonie Rašínové z Rýznburku z 10. 9. 1713 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2348, kart.67): „...*bratru mému Ladislavovi, nebo on mě jak živo málo co dobrého udělal*“.

⁸² „*Standegemäsig Begrabnis*“ si přeje např. Alžběta Polyxena Buquoyová ve své poslední vůli z 25. 1. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2107, kart. 63), naprosto stejně vyjádření je však možné najít v drtivé většině soudobých testamentů.

⁸³ Takový způsob pohřbu v 17. či 18. století náležel pouze společnosti urozených či zámožným měšťanům, srov. Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti I*, Praha 2000, s. 106.

⁸⁴ Srov. např. testament Marie Bohumily Bořkové Dohalské z Dohalic z 29. 10. 1693 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1929, kart. 60): „*Za druhé těla pak mého co se dotýče, jestli by mě Pan Bůh v tomto městě Jičíně z tohoto světa pojítí ráčil, žádám ponížene velebného Pána Patera Rektora kdo koliv bude a celou kolej jičínskou Tovaryšstva Ježíšova (poněvadž já od mladosti vždy k tomu svatýmu řádu svou náchylnost chovám a mnoho dobrého od něho užila), aby tělo mé v chrámu Páně sv. Ignatia v sklípku mých milejch panen strejn v městě Jičíně odpočívalo*“. Dominikánům své tělo pak v poslední vůli dne 30. 11. 1733 svěřuje např. Anna Barbora Pernklová (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2798, kart. 76): „...*z těch jmenovaných 400 kop budou P.P. Dominicani povinni můj funus vypraviti a co by koliv za vypravení mého funusu nětco víceji pozůstávalo, tehdy na všecken způsob hleděti za duši mou za ostatní takové peníze mše svatý sloužiti dáti*“.

⁸⁵ Srov. např. testament Terezie Josefy Baullerové z 21. 5. 1743 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3024, kart. 80): „...*chudým almužny padesáte zlatých a na hostinu sedm zlatých rein. dáno bylo nařizují*“.

Všechny tyto aspekty samozřejmě primárně představují projevy zbožnosti, jak lze ukázat na příkladě almužny pro chudé: Od nemajetných se očekávalo, že se na oplátku za dar pomodlí za duši zemřelé, přičemž modlitby potřebných byly považovány za obzvláště mocné ve věci spásy.⁸⁶ V těchto souvislostech ale není však možné zapomínat ani na fakt, že u šlechty hrála významnou roli její vnější prezentace, která se zejména v době rekatolizace s náboženskými projevy úzce prolínala.⁸⁷ Je zvláštní náhodou, že ze všech momentů katolické věrouky jsou v testamenech nejhojnější a nejvýraznější ty, které korespondují s tak zvanou „pietas austriaca“.⁸⁸ Tyto momenty patrně sloužily zároveň jako manifest šlechtictví, které bylo chápáno jako soubor určitých vlastností – symbolických zdrojů vyšší prestiže. Tu bylo nutné prokazovat o to více, že šlechta přišla Obnoveným zřízením zemským přišla o své stavovské prvenství v rámci Českého království, což způsobilo narušení tradičního systému hodnot.⁸⁹

V invokacích zdůrazňovaná trojjediná podstata Boha⁹⁰, neotřesitelná víra v jeho všemohoucnost a význam připisovaný Panně Marii, stejně jako protěžování určitých řeholních řádů, které představují největší proměnu v obsahu testamentů oproti minulým obdobím,⁹¹ to vše může být vnímáno jako jeden ze způsobů, jakým šlechtičny sledovaly dynastický politický kult. Ten pro pobělohorské období představoval významnou cestu legitimizace vlastní nobility. Již Balbín definoval šlechtictví jako neustálé projevování se ctnosti, kterou v baroku podněcovala vznešená krev předků a jejich stále připomínaný příklad. Později byla sice jeho definice do-

⁸⁶ P. ARIÈS, *Dějiny smrti I*, s. 207–210.

⁸⁷ Ke klíčové pozici, kterou zaujímala náboženská problematika v panovnicko-stavovských vztazích, a nutnosti „srovnat se s Jeho Milostí císařskou ve víře“, stejně jako k dalším politickým rozměrům rekatolizace srov. J. MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty*, s. 77–86. Srov. také Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 80–93.

⁸⁸ Pietas austriaca, rakouská zbožnost, se vyznačovala především zdůrazňováním určitých věroučných momentů, zejm. mariánského kultu, kultu kříže a eucharistie. K jejímu prolínání i do ostatních společenských vrstev srov. Karl VOCELKA, *Habsburská zbožnost a lidová zbožnost. K mnohovrstevnatosti vztahů mezi elitní a lidovou kulturou*, FHB 18, 1997, s. 225–240.

⁸⁹ Srov. H. JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení*, (články A.XXIV a A.XXVII). K proměně systému šlechtických hodnot po Bílé hoře srov. také V. BŮŽEK, *Urozenec*, s. 79–110 a Ivo CERMAN, *Panovník*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Člověk*, s. 46–68.

⁹⁰ Drtivá většina testamentů začíná kratičkou trinitární modlitbou, srov. např. poslední vůli Joanny Benedikty z Bünau z 13. 7. 1733 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2789, kart. 76): „In Nahmen der allerhailigsten und Unvertheilten Dreifaltigkeit, Gottes Vathers, Sohns, und heiligen Geistes. Amen“. Invokace mířená např. k zemským patronům se v celém souboru posledních vůlí dochovaných ve sbírce listin při Úřadu desek zemských mezi lety 1650–1750 objevuje pouze jedinkrát, srov. poslední vůli Magdaleny Markéty Františky z Erbeville z 16. 6. 1705 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. , kart. 64), která je uvedena slovy: „Jesus, Maria, Joseph, S. Joannes, S. Wenzel. In Nahmen der Allerheyl. Dreyfaltigkeit, Gott des Vathers, Gottes Sohns, und Gott des heiligen Geistes, Amen.“

⁹¹ Srov. edici šlechtických testamentů z let 1550–1650, již připravil k vydání Pavel Král, srov. P. KRÁL, *Mezi životem a smrtí*, s. 115–559.

plněná o atributy spravedlnosti, péči o chudé a zbožnost,⁹² přesto stále nebyla zcela přesná. Domnívám se, že zejména formy zbožnosti je třeba nazírat jako projev disciplinace života šlechty a výsledek zvažování mezi opravdovým osobním přesvědčením a politickým a religijním oportunismem.⁹³ To působí značné těžkosti při pátrání po skutečné konfesní identitě.

Při povolávání příslušníků řeholních společenstev, která se měla účastnit pietního aktu, padla volba často na jezuity, dominikány či kapucíny. Tedy na řády velmi agilní v procesu rekatolizace a těšící se po celé sledované období zvláštní přízni vládnoucí dynastie. To spolu s odkazy „ad pias causas“, které šlechtičny nejčastěji ve formě peněžních úroků směřovaly opět buď těmto řádům či jednotlivým kostelům a které měly sloužit k pojištění svatých mší či oltářních svic, vcelku napovídá snaze o potvrzení výhradnosti sociální skupiny, k níž testátorky patřily. Takovým projevem samozřejmě opět mohly být i ony peníze speciálně vyčleňované pro chudé. Mezi jedny z nejčastějších příjemců finančních darů v rámci testamentu patřila zbožná bratrstva, která šlechtičny zapojovaly i do účasti na posledním rozloučení. Tento jev měl v čase vzestupnou tendenci. Zejména ke konci sledovaného období v souvislosti s pohřbem šlechtičny ve svých posledních pořízeních projevovaly přání, aby se jejich pohřbu zúčastnila různá „bratrstva“. Ta pak v distributivní části podarovaly obvykle pouze symbolickými částkami. Zpravidla přitom nešlo o bratrstva působící v městech, kde šlechtičny za svého života žily, nýbrž o bratrstva na místech, kde se měl konat pohřeb.⁹⁴ Testátorky tedy velmi pravděpodobně nebyly členkami těchto zbožných uskupení, nýbrž je angažovaly pouze pro čas konání pohřbu.⁹⁵ Je tudíž otázkou, zdali hojná účast bratrstev v pohřebních průvodech náleží mezi genderově specifické projevy zbožnosti a zda měla jejich účast i jinou funkci, než napomoci realizovat šlechtický barokní pohřeb jako akt teatrality a v jeho průběhu obzvláště akcentovat konfesi zemřelého a zejména pozůstalé rodiny.⁹⁶

⁹² „*Virtutis quedam professio maiorum illustri sanguine et exemplis propositis animata*“, srov. Z. KALISTA, *Století andělů*, s. 128.

⁹³ Problematiku skutečné konfesní identity řeší Ronald G. ASCH, *Adlige Religiosität zwischen Dissimulation und Glaubenseifer im Konfessionellen Zeitalter*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Společnost*, s. 321–345, zde s. 325.

⁹⁴ Výjimkou potvrzující pravidlo může být poslední vůle Benigny z Ottenfeldu z 25. 4. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3236, kart. 85): „...*deren Bruderschaften, wo ich eingeschrieben bin, legire ich fünf und fünfzig Gulden*“.

⁹⁵ To samozřejmě nevylučuje členství v bratrstvech fungujících na domovských panstvích testátorek. Ke skladbě bratrstev srov. Jiří MIKULEC, *Proměny náboženských bratrstev v raném novověku*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*, Pardubice 2005, s. 19–36, zde zejm. s. 29–30. Urozené osoby byly hojně donátory zbožných bratrstev, k tomu více Michaela HRUBÁ, *Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Bratrstva*, s. 141–148.

⁹⁶ Velkolepé a okázalé pohřby byly záležitostí spíš mužských příslušníků rodu – vladařů a jejich následníků, podobné tendence se však dají vystopovat i v případě šlechtičen, ačkoliv běžně v jejich případě k honosným pohřbům nedocházelo, srov. Heide WUNDER, *Frauen in der Leichenpredigten des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Rudolf Lenz (Hg.), *Leichenpredigten als Quelle histo-*

V tomto kontextu je nadmíru zajímavé, že pouze jediný testament z celého studovaného vzorku se explicitně hlásí k evangelické víře⁹⁷ a že pozoruhodně velká část testátorek svou konfesi v posledním pořízení nijak nevyjádřila. Prakticky jediným bodem testamentárním praxe, kde bylo nutné víru pojmenovat, byla ustanovení ohledně pohřbu, v nichž šlechtičny vyjadřovaly přání, aby jejich tělo bylo zaopatřeno ritem „*křesťansko-katolickým*“⁹⁸ či pouze prostě „*po způsobu křesťanským*“.⁹⁹ Právě posledně zmíněná varianta bývá považována za jakýsi „úhybný manévr“, neboť užívání tohoto spojení totiž časem postupně ubývalo, nikdy ale zcela nevymizelo.¹⁰⁰ Slovo „křesťanský“ samozřejmě mohlo skrývat i smýšlení evangelické, což připadá v úvahu zejména při spodní časové hranici.¹⁰¹ Poslední vůle, v nichž nejsou zřetelné žádné další znaky, na jejichž základě by se dala určit příslušnost k některému z vyznání (oficiálně pochopitelně vždy katolickému), se však vyskytují v rozmezí celého období mezi lety 1650–1753.¹⁰² Při nedostatku historických pramenů, které by se vyjádřily k soukromým pobožnostem, stejně jako poměrně malé základně ostatních pramenů soukromé povahy, s jejichž pomocí by bylo možné leccos objasnit,¹⁰³ zůstávají i takové testamenty, v nichž se si-

rischer Wissenschaften, Marburg 1984, s. 57–68. Velmi okázalý pohřeb si ve své poslední vůli z 20. 5. 1733 přála např. Vilemína Kateřina Talacková (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2784, kart. 75).

⁹⁷ Testátorka Žofie Křinecká z Ronova rozená Lukavecká z Lukavce (†1659) jej pořídila v Drážďanech na samém počátku období studovaného v rozsahu této práce, tedy v roce 1650. Do desek zemských byl zapsán pouze díky výjimce, která byla Žofii Křinecké udělena na základě přimluy saského kurfiřta a již jí byl v roce 1656 opětovně pojištěn věnný majetek. Více k rodu Křineckých z Ronova viz *Ottův slovník naučný* XV, s. 173–174. Srov. také poslední vůli Žofie Křinecké z Ronova z 8. 7. 1650 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1665, kart. 55).

⁹⁸ Srov. např. testament ze stejného roku, který dne 17. 4. sepsala Johana Schusterová (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2115, kart. 63): „...und will womit er nach meinen zeitlichen hinscheyden nach christ-katholischen Gebrauch begraben soll“.

⁹⁹ Srov. např. poslední vůli Marie Eleonory Haugwitzové z 28. 3. 1703 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 2113, kart. 63): „...tělo pak mé, když se duše od něho oddělí chci aby křesťanským způsobem pohřbeno a pochováno bylo“.

¹⁰⁰ Tento jev je pozorovatelný shodně v českém i rakouském prostředí, tedy zemích, které prošly nucenou rekatolizací, srov. B. BASTL, *Tugend*, s. 140. V maďarském výzkumu testamentární praxe se tato problematika naopak nevyskytuje vůbec, na rozdíl např. od reflexe soužití manželů s odlišným vyznáním. Ve zde přítomném souboru testamentů srov. také poslední vůle ze samého konce sledovaného časového období, např. testament Marie Kláry Terezie z Pottpusch z 4. 4. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3235, kart. 85): „*Mein Leib verschaffe ich der Erden und will damit derselbe christl. Gebrauch nach begraben*“ či testament Antonie Putzové z Breitenbachu ze 7. 5. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3237, kart. 85): „...will ich, das er in der Pfarr-Kirchen ruhen soll, jedoch christ. Gebrauch nach zu Erden bestattet werdt“.

¹⁰¹ Jako příklad poslední vůle, v níž se konfese testátorky nijak neodráží, může sloužit testament Anny Strojeticke z 20. 8. 1683 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 1782, kart. 75).

¹⁰² Zde srov. např. již v této souvislosti zmiňovaný testament Marie Kláry Terezie z Pottpusch z 4. 4. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3235, kart. 85).

¹⁰³ V případě menších rodů, ale často i těch významných avšak nepřehledně rozvětvených, je velmi obtížné konkrétní testátorky vůbec identifikovat či k nim dohledat alespoň jakékoliv, byť nejzákladnější, údaje. Výzkum proto nelze koncipovat tak, jak jej pojala například Beatrix Bastl (srov.

ce šlechtičny hlásí ke křesťansko-katolickému vyznání, ale kde zároveň chybí jakékoliv další projevy této víry,¹⁰⁴ prostorem pro dohady o skutečném náboženském zápalu šlechtických žen, respektive celé společnosti urozenců.

Názorem, který bývá v tomto kontextu v případě šlechty zmiňován, je její nespolehlivost ve věcech víry zejména v rekatolizačním období.¹⁰⁵ Ta vyplývala z politických a dynastických cílů šlechtických rodin a podle některých badatelů dokonce způsobila nevyhraněnost a neurčitost celé české barokní zbožnosti, jež tak bývá užívána spíše v periodizačním smyslu.¹⁰⁶ I výše naznačené body týkající se testamentární praxe mohou vzbudit dojem, že šlechtická barokní „pietas“ byla v českém prostředí ovlivněna tím, o co se jako o „corpus mysticum“ opíral státní zájem rakouských Habsburků let 1620–1740. Je třeba mít ale na paměti, že tyto body testament představují jako dokument bezpodmínečně spjatý s vědomím neodvratného konce lidského života. Bylo v něm nutné skloubit vlastní svědomí ve věci poctivosti víry, z níž se bude zpovídat před Bohem, s nutností být katolíkem za účelem udržení si stávajícího sociálního statutu. Testamenty jsou navíc pouze jedním z řady pramenů, které spoluutvářejí diskurz o dané problematice, a pouze na základě rozboru testamentární praxe není možné vynést jakékoliv hodnotící stanovisko. Poslední vůle samy o sobě působí v tomto ohledu rozpačitě a jejich výpovědní hodnota coby pramene historického poznání zůstává v půli cesty. Tento krátký příspěvek ostatně ani rozřešení jakýchkoliv teorií přinést nechtěl. Cílem bylo pouze poukázat na možnosti využití testamentů, respektive i dalších pramenů hromadné povahy pro genderové bádání, jehož stav je v Čechách přes veškerou snahu stále nedostatečný. Nedostatek je citelný obzvláště pro období raného novověku, kde badatelé na ženy nejčastěji nahlíží prostřednictvím výzkumu diskurzivních textů,¹⁰⁷ z nichž vlivem literárního ztvárnění či mravokárného účelu skutečně „živé“ bytosti unikají.

B. BASTL, *Tugend*) či maďarské badatelky Horn Ildikó, Kinga Tudós a Enikő Rűsz-Fogarasi (srov. H. ILDIKÓ, *Testamenty aristokratických žen*), které testamenty vhodně doplnily svědecktvými získanými z řady dalších pramenů, čím vznikl plastický obraz s mnohem širším záběrem, než náleží tomuto výzkumu.

¹⁰⁴ Zde srov. např. testament Rosy Kajetány Cramerové z 11. 11. 1753 (NA Praha, ÚDZ – listiny, inv. č. 3242, kart. 85), v němž si pisatelka sice přála pohřeb podle katolického ritu, zbytek pořízení však věnovala pouze zaopatření hmotných statků.

¹⁰⁵ Už Josef Válka si všiml, že náboženství Albrechta z Valdštejna nebylo zakotveno v morálce, teologii, ani v tradici, nýbrž fungovalo jako pouhý mocenský nástroj, srov. Josef VÁLKA, *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. polovině 18. století*, SCeH 19, 1978, s. 155–214, zde s. 160. K otázce politicky motivovaných konverzí srov. též Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. století do poloviny 17. století*, ČCH 98, 2000, s. 476–540, dále srov. rovněž R. G. ASCH, *Adlige Religiosität*, s. 321–345.

¹⁰⁶ Srov. M.-E. DUCREUX, *Několik úvah o barokní zbožnosti*, s. 147.

¹⁰⁷ Nejnověji ediční řada *Gender v českých preskriptivních diskurzech raného novověku (v literatuře o ženství, panenství, vdovství, manželství a ženském těle)*, prozatím zastoupená pouze prvním z plánovaných čtyř svazků, srov. Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mllé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008.

Soubory testamentů a dalších pramenů spjatých s jednotlivými fázemi života naopak odkazují ke konkrétní sociální praxi. Lze se přitom domnívat, že jejich vzájemná kombinace s dalšími prameny dovolí nejen odpovědět na výše položené otázky, nýbrž i napomůže odhalit míru stylizace a strategie legitimizování vlastní nobility napříč celým spektrem urozené společnosti. Nemělo by jít pouze o výzkum pozice žen v mocenských a dynastických vztazích, ač je takový záměr bezesporu přínosný.¹⁰⁸ Díky dostatečně široké pramenné základně je při takto koncipovaném výzkumu možné vedle pozice ženy v sociálním řádu postihnout nejen genderové rozdíly, nýbrž i principy jeho utváření a fungování v rámci rodiny i v kontextu soudobé společnosti.¹⁰⁹

Summary:

Testaments of noble women from the Baroque Age. Some remarks to the topic

The article is based on set of accounts left by noblewomen of the Bohemian Kingdom in the period of 1650–1753. Using a combination of quantitative and qualitative analysis confronted with prescriptive document's point of view, it tries to find out the meaning of testament in noblewomen's lives. It deals with the formal structure and terms of last wills, such as property settlement, which was usually the main reason for testaments being composed. Particular attention is paid to the matter of servants, for the testament could have meant a complete change of their existence. In the early modern period, however, last will was the document standing on the very edge of one's life, dealing with both the past and the future – the afterlife. The main emphasis is therefore laid on the testamentary piety, which is perceived among others as a means of the legitimization of the nobility itself, for which the process of the adjustments before death was well suited.

¹⁰⁸ Srov. zejm. dílo B. BASTL, *Tugend a dále práce* Katrin KELLER, *Kommunikationsraum altes Reich. Zur Funktionalität der Korrespondenznetze von Fürstinnen im 16. Jahrhundert*, *Zeitschrift für historische Forschung* 31, 2004, s. 65–230 a Pauline PUPPEL, *Die Regentin. Vormundschaftliche Herrschaft in Hessen 1500–1700*, Kassel 2004.

¹⁰⁹ Absenci celistvého genderového bádání v Čechách vyzdvihuje např. Milena LENDEROVÁ, *Gender history v českých zemích*, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2001, s. 139–148, obdobně stav české gender history hodnotí i V. BŮŽEK, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Länder 1526–1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Společnost*, s. 13. S absencí nosného genderového konceptu, který by vedl k syntetickému zpracování, se potýká např. i sousední slovenská historiografie – k tomu podrobněji Tünde LENGYELOVÁ, *Žena jako téma slovenskej historiografie*, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2001, s. 149–156.